

урахуванням досягнень Г. Башляра, якого осмислення смерті акрагантського мислителя привело до створення Поетики вогню.

Бібліографічні посилання

1. **Диоген Лаэртский.** О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – М.: Мысль, 1979. – 620 с.
2. **Кун Н. А.** Мифы Древней Греции / Н. А. Кун. – М.: РИК Русанова, ООО Астрель, ООО АСТ, 2000. – 528 с.
3. **Семушкин А. В.** Эмпедокл / А. В. Эмпедокл. – М.: Мысль, 1985. – 191 с.
4. **Эмпедокл.** Очищения. Фрагменты из поэмы / А. В. Семушкин // Эмпедокл. – М.: Мысль, 1985. – С. 181–185.

Надійшла до редколегії 29.12.09

УДК 128

Т. О. Пустова

*Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна*

ФІЛОСОФІЯ «СЕНСУ ЖИТТЯ»: АНТИЧНА ВЕРСІЯ

Розглянуто питання про зображення проблеми «сенсу життя» в античній філософії.

Ключові слова: сенс життя, вище благо, чеснота, щастя.

Рассматривен вопрос о представлении проблемы «смысла жизни» в античной философии.

Ключевые слова: смысл жизни, высшее благо, добродетель, счастье.

In the contribution is considered a question about representation of problem of «sense of life» in ancient philosophy.

Key words: sense of life, higher blessing, virtue, happiness.

Проблема сенсу життя належить до фундаментальних роздумів і є основоположною для людської практики. Вона вивчається не лише у філософській традиції, але і в інших наукових і ненаукових (релігійному, художньому) дискурсах. Ця тема належить до розряду «споконвічних» питань, бо кожна епоха і кожне покоління знаходить своє місце в світі соціального буття. У наш час все частіше сенс життя стає фокусом міждисциплінарним досліджень, що цілком закономірно, оскільки життєдіяльність сучасних суспільств пронизана безліччю взаємодій технологічного, інформаційного, правового, економічного, світоглядного, політичного й інших порядків. Тим більш важливо зараз звернення до інтерпретації поняття сенсу життя різними філософськими школами та визначення, коли саме філософи почали приділяти увагу цій проблемі. Що питання про «сенс» чого-небудь має завжди відносне значення, передбачаючи «сенс» для чого-небудь, доцільність досягнення певної

мети. Проте сама мета необхідна і дуже важлива для людини, оскільки забезпечує її добробут. Даний парадокс виразив у першій чверті XX ст. мислитель С. Франк: «Ми не можемо жити для життя; ми завжди – хочемо ми того чи ні – живемо для чогось. Але лише в більшості випадків це «щось», будучи метою, до якої ми прагнемо, за своїм змістом є, у свою чергу, засобом для збереження життя» [14].

Сенс життя – лише людський феномен. Ніхто з живих істот, окрім людини, не замислювався над сенсом життя, не піднімався вище за свої фізичні можливості. Проблема сенсу життя реальна лише там, де ставиться питання про цілісність життя, про взаємозв'язок його початку і кінця, про те, що очікує нас після життя. Як проблема, феномен сенсу життя існує лише для того, хто мав на меті зрозуміти до кінця свою поведінку, свою лінію життя. Погляд людини на проблему сенсу життя формується через усвідомлення ним закінчення свого буття. Людина – це єдина жива істота, яка розуміє неминучість своєї смерті [11]. Російський вчений А. А. Гусейнов зазначає, що проблема сенсу життя – це проблема пошуку ідеалу або істини. Її розумінням визначається мета, напрям і характер всієї діяльності людини. Проте саме рішення питання, якщо говорити по суті, зумовлене екзистенціально-особовою установкою людини: її свободою, її духовним і, відповідно, моральним станом, моральними якостями. Мораль – категорія, без якої, на думку всіх філософів, досягнення і дотримання сенсу життя неможливе. Мораль відображає цілісну систему переконань щодо соціального життя, що містять в собі те або інше розуміння суті суспільства, історії, людини і її буття. Безумовно, вже античні мислителі, як виявляється з текстів, що дійшли до нас, помічали особливе становище тих цінностей, які ми зараз називаємо «моральними», серед інших ціннісних установок. Проте цей особливий статус не був концептуально і термінологічно оформлений, кордони між власне моральними (у пізнішому розумінні цього слова) й іншими цінностями були розмитими і легко порушувалися. Вчені відмічають, що поняття «мораль» або «сенс життя» в цю епоху не існувало. В епоху античності основні ідеї філософської думки – чеснота і вище благо.

Античній етиці передував існуючий у дофілософських формах культури моральний канон (ідеальне уявлення про досконалу особу і досконале життя). Вперше він був згаданий у текстах старогрецької культури – поемах Гомера, Гесіода, висловах сімох мудреців, які і стали основою цього канону. Моральний канон античності почав складатися як пошук героями шляхів подолання своєї тлінності, збігався з безсмертною величчю подвигів. У його основі лежить образ людини, яка прагне до досконалого, кращого для себе, маючи на увазі, що краще є таке хороше, яке ніхто у нього відняти не зможе і яке дозволить людині добитися доступного лише їй безсмертя – обессмертити своє ім'я серед людей. Це пов'язано з якостями людини, що характеризують її здатність долати почуття страху (мужність), стримувати свої плотські схильності (помірність), підпорядковувати їх вимогам розуму, будувати тісні стосунки із співгромадянами, поважати закони. Йдеться про якості, які закріпилися у філософії античності як чотири кардинальні чесноти. Це мужність, помірність, мудрість та справедливість. Як ми бачимо, вони і термінологічно і в своїй понятійній основі виокремилися в суспільній свідомості ще на дофілософській стадії думки античної натурфілософії, сенс життя полягає у дотриманні всього, що зумовлене природними силами. Так Геракліт учив: світ не створено

ніким з людей і ніким з богів, а завжди був, є і буде вічне живим вогнем, закономірно спалахуючим і знову закономірно згасаючим. У цьому вічному процесі з Єдиного походить все і зі всього Єдине. Все тече, але в цій течії панує божественний першовогонь як творчий логос (закон), який панує у всьому. Пізнати логос, означає схилитися перед ним і підкоритися йому. У цьому полягає мудрість. Досягнення мудрості – ось в чому полягає дійсний сенс життя. Лише мудрий може знайти душевний спокій, досягти повноти життя [7].

У своєму вченні Сократ зазначав, що сенс має лише те життя, яке відповідає переконанням, справжньою ж реалізацією переконань є вчинок, вчинок, у свою чергу, повинен базуватися на досягненні людиною основних чеснот. Філософ, у певному значенні, абсолютизував мораль, вважаючи її фундаментом гідного життя. У розумінні Сократа істинні чесноти містяться в самій людині – в здібностях її душі. Розкрити ці здібності, на думку Сократа, означає пізнати суть людської особи. І тому основне заняття людини у житті – це виховання власної душі шляхом розумної, етичної поведінки [10].

Сократ суттю всякої чесноти вважав знання, тобто знання того, що треба робити і чого не треба робити. При цьому знання і розум, про які він говорив, були принципами самого людського життя, які додавали йому сенс і створювали його структуру. Антична чеснота є не просто знання і розум, це здатність розуму обирати благо, необхідне для життя.

Чесноті неможливо навчити, оскільки вона сама і є знання. Це означає, що саме знання є дійсним знанням лише тоді, коли воно етично перетворює індивіда, міняє не щось у ньому, а його самого. Для Сократа знати і бути – одне й те саме. Ясне знання свого незнання повинне спонукати людину шукати етичну істину: «Я знаю, що нічого не знаю!»

Отримання дійсного знання і реальне життя відповідно до цього знання – життєвий принцип, який проповідує Сократ. Проте пізнання істини – це знову ж таки завдання внутрішнього світу кожної людини.

Вчені вважають, що Сократ поклав свого роду початок евдемоністичній традиції, стверджуючи, що сенс життя людини, вище благо полягає у досягненні щастя. Щастя, за думкою Сократа, виражає зміст розсудливого, добродійного буття. Тобто лише моральна людина може бути щасливою. Проте, з іншого боку, Сократ переконаний у самоцінності моралі: не мораль підпорядкована природному прагненню до щастя, а, навпаки, щастя залежить від моральності людини [7]. успадкований Платоном від Сократа, зводиться до того, що кожна людина прагне до блага. Але платонівська ідея блага сама по собі не втілюється в людській поведінці. Вона може бути реалізована завдяки діяльності самої людини як істоти розумної. Ідея, будучи пізнаною, стає не лише причиною, але й усвідомленою метою поведінки людини. За Платоном, благо – це надія, досягнення якої – сенс життя кожної людини [2].

Як і Сократ, Платон вважав, що без знання досягти блага неможливо. Він зазначав: «... немає нічого сильнішого за знання, воно завжди і у всьому пересилує і задоволення і все інше» [12].

Кіники, для яких сенс життя полягав також у досягненні вищого блага, визначали благо як внутрішню свободу, самовладання, що передбачає презирство до всього зовнішнього, аскетичний спосіб життя. Чеснота – самоцінна, мудрець,

що володіє нею, нічого більш не потребує. Кіники не стверджували, що чесноти досить для щастя. Вони зазначали, що, окрім чесноти, немає жодного іншого блага, яке б відповідало критерію самодостатності як специфічній ознаці щастя [7].

Для киренаїків вищим благом вважалося досягнення насолоди. Все, що доставляє насолоду, – добре. Все, що не доставляє, – не варте уваги і сили. Прагнення до насолоди розглядається гедонізмом як основний рушійний початок людини, що передається йому у спадок [13]. Безпосередня фізична насолода, вчили киренаїки, – єдине і справжнє благо у житті людини. Мораль і розум у такому контексті стають вторинними, що допомагає людині уникати страждань, пов'язаних з надлишком насолоди. В якості правильної сенсожиттєвої орієнтації пропонується не тривалий шлях інтелектуального і етичного вдосконалення, як це було у Сократа, а насолода кожною миттю буття. Сенсожиттєва доктрина киренаїків має своє відображення у вченні Епікура, який вважав насолоду єдиним благом, початком і кінцем щасливого життя. Для Епікура насолода полягає у відсутності страждання: краще відразу уникнути страждання, ніж шукати задоволення, якщо воно має своїм наслідком страждання [3]. Суть життя полягає в тому, що якщо людина істота смертна, то сенс життя – у самому житті. Епікур заперечував для людини значущість феномена смерті, стверджуючи, що її просто не існує, оскільки доки людина жива – її немає, а коли вона вмирає – то вона не в змозі більш усвідомити сам факт своєї смерті. По Епікуру – «жити непомітно», тобто досягнення такого стану, коли індивід згортає своє буття до безтурботного спокою, щастя є самодостатністю індивіда [3].

Величезний внесок у розвиток сенсожиттєвої доктрини в філософії античності вніс учень Платона Аристотель. Він вважає, що прагнення до щастя – це найпростіше і зрозуміліше бажання людини. При цьому шлях до щастя вказує етика: «Людське благо представляє собою діяльність душі згідно з чеснотою, а якщо чеснот декілька – то згідно з найкращою і найповнішою (і досконалою)» [1]. Вищим благом Аристотель визнавав щастя (блаженство). Щастя – це особливий стан задоволеності, який можна отримати від досконалої (добродійної) діяльності. Відзначаючи єдність моралі і щастя, Аристотель підкреслював, що досягнення стану вищого задоволення життям залежить не лише від певної організації свідомості, але і від вчинків.

Блаженство, або, що одне і те ж, вище благо, є чимось завершеним і самостійним. Поняття блаженства розкриває таку особливість людської діяльності, як її прагнення відповідати своєму призначенню. Блаженство потребує деяких зовнішніх передумов, як, наприклад, благородне походження, удачливість, багатство, суспільна шана, краса, наявність друзів та інші чинники, які сприяють хорошим вчинкам. Щастя як вище благо, оскільки воно саме є метою, передбачає особливу діяльність або особливу націленість іншої діяльності, що і є чеснотою. Чеснота (мораль) – не щастя, хоча вона і нерозривно з ним пов'язана, чеснота є тим, що веде до щастя і втілює його в собі. Чеснотою є здійснення людського призначення, діяльне позначення простору власне людського розвитку [1].

Згідно із вченням Аристотеля, не існує такого життя, яке не було б до останньої своєї глибини пронизане сенсом, і не існує сенсу, який можна було б уявити собі окремо від життя [8].

Вища мета, до якої повинна прагнути кожна людина, – це досягнення вищого блага або блага у власному розумінні слова. Воно пронизує (надихає) всі інші цілі, додає їм остаточного сенсу. Вище благо, зазначає філософ, – це і є щастя.

А. А. Гусейнов підкреслює, що мораль (чеснота) і вище благо, у вченні Аристотеля, знаходяться в складних, суперечливих відносинах. Чеснота – шлях, вище благо – кінцевий пункт цього шляху; чеснота – засіб, вище благо – мета. В той же час чеснота є втілення вищого блага, його втілення у конкретних вчинках. Більш того, чеснота містить у собі ту завершеність (закінченість, самодостатність, абсолютність), яка вважається ознакою вищого блага. Чеснота – єдиний у своєму роді засіб; вона містить в собі мету, досягненню якої служить [4]. Всі античні філософи сходяться в істині, що метою будь-якої людини повинне стати добродійне життя. Таким чином, можна сказати, що сенс життя, за думкою мислителів доби античності – це поєднання людиною у своєму житті знання та чеснот, це життя згідно з нормами і принципами моралі.

Вважаючи, що сенс життя постає у знанні та чесноті, у добродійному житті та моральній діяльності, античні філософи наголошували, що філософія повинна стати вченням про те, як людині жити, оскільки вона створює загальні питання про речі, виявляє єдину основу існуючого, яка для людського розуму виявляється благом і вищою метою. Єдина основа людського життя не існує окремо від духовних зусиль самої людини. Лише коли єдине буде представлене у формі поняття її власного життя і стане метою людини, воно складе її щастя і тим самим шуканий сенс, усвідомлену чесноту [9].

Як ми бачимо, античні філософи сенс життя бачать у поєднанні знання та чеснот (моральних якостей). Проте таке зближення знання і моральності нерідко викликало подив у мислителів наступних епох. Але «етичний раціоналізм» античності має на нашу думку, багато позитивних моментів для сучасної людини, вимушеної шукати сенс життя в розбалансованому інформаційно-ціннісному світі.

Бібліографічні посилання

1. **Аристотель.** Никомахова етика Кн. I-II // Аристотель. Соч. : в 4 т. – М.: Мысль, 1984. – Т. 4.
2. **Батиев Л. В.** Закон и справедливость в философии Платона / Л. В. Батиев // Правоведение. – 2005. – № 5. – С. 164–174.
3. **Гусейнов А. А.** История этических учений: учебник / А. А. Гусейнов. – М.: Гардарики, 2003. – 911 с.
4. **Гусейнов А. А.** Мораль и политика: уроки Аристотеля / А. А. Гусейнов // Вестник НИИПЭ. Вып. 24: Политическая этика: социокультурный контекст / ред. В. И. Бакштановский, Н. Н. Карнаухов. – Тюмень: НИИПЭ, 2004. – С. 94–128.
5. **Гусейнов А. А.** Моральный канон античности: Гомер, Гесиод, семь мудрецов / А. А. Гусейнов // X Рождественские образовательные чтения «Философская этика и нравственное богословие». Материалы конференции Института философии РАН, Москва, 29 января 2002 г. – М.: Изд-во фонда «Христианская жизнь», 2003. – С. 84–118
6. **Гусейнов А. А.** Понятие морали / А. А. Гусейнов // Этическая мысль. Вып. 4 / под ред. А. А. Гусейнова. – М.: ИФ РАН, 2003. – С. 3–13.
7. **Карданова М. В.** Смысл жизни как осознанная добродетель: античная версия / М. В. Карданова // Психологические проблемы смысла жизни и акме. Материалы XI симпозиума / под ред. Г. А. Вайзер, Е. Е. Вахромова. – 2006.

8. Лосев А. Ф. Платон. Аристотель / А. Ф. Лосев, А. А. Тахо-Годи. – М., 1993. – 383 с.
9. Лосев А. Ф. Художньо-виховна теорія Платона у зв'язку з його соціально-історичними поглядами / А. Ф. Лосев // Історія античної естетики: у 4 т. – К.: Мистецтво, 1974. – Т. 3.
10. Перевезенцев С. В. Сократ: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.portal-slovo.ru/history/35518.php>
11. Пищугин О. С. К анализу понятий «смысл» и «смысл жизни» / О. С. Пищугин // Вестник ОГУ. Сер. Гуманитарные науки : в 2 ч. – 2006. – № 9. – Ч. 1. – С. 106–111.
12. Платон. Политик / Платон // Законы / пер. С. Я. Шейнман-Топштейн. – М.: Мысль, 1999. – С. 257 – 311.
13. Философский энциклопедический словарь. – М.: Прогресс, 1991.
14. Франк С. Л. Смысл жизни // Вопросы философии. – 1990. – № 6. – С. 84.

Надійшла до редколегії 16.12.09

УДК 658:01

С. О. Разумовський

Харківська державна академія фізичної культури

ОНТОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ БУТТЯ

Досліджено наявність духовного центру в економічному просторі та зв'язок економічного елемента з першоджерелами культури.

Ключові слова: економічний простір, економічний елемент, кризові домінанти, онтологічні основи.

Исследовано наличие духовного центра в экономическом пространстве и связь экономического элемента с первоначалами культуры.

Ключевые слова: экономическое пространство, экономическое элемент, кризисные доминанты, онтологические основы.

Presence of the spiritual center in economic space and connection of economic element with first basis of cultures is investigated.

Keywords: economic space, economic an element, crisis dominants, ontologic bases.

Досягнення економічним елементом рівня потенційно-сутнісного може при посиленні кризових процесів призвести до зворотного ефекту. Економічний елемент може остаточно розірвати онтологічні зв'язки з первоначалом й перетворитися в деструкт культури. Спробуємо у цьому розібратися.

Кожна світоглядна система має економічну складову, але рівень впливу економічних елементів на буття людини різний. Проблематика, пов'язана із впливом економічних явищ на формування світогляду сучасного суспільства, актуальна в силу об'єктивного характеру процесів, що її породжують.

Сучасна філософська думка достатньо активно розробляє проблеми на перетині об'єктивної і суб'єктивної реальності, питання про відмінності видів реальностей і про рівні їх співвідношення. «Якщо об'єктивна реальність одна,